

MARIJA VUČKOVIĆ
(Beograd)

GOVOR KAJKAVACA U BOKI Sociolingvistički aspekt

U radu se ukazuje na neke sociolingvističke pojave u govoru kajkavaca iz Boke, sela u srednjem Banatu, koje su indukovane kontaktom štokavskog i kajkavskog idioma. Navedeni su najvažniji činioci koji određuju stepen etnolingvističke vitalnosti ove kajkavske zajednice, a zatim se razmatraju pojave kao što su dvosmerna interferencija, modifikacija govora uslovljena sagovornikom i temom, kao i činjenica da se kajkavski naročito dobro čuva u citatima.

1. Etnolingvistička vitalnost bokinskih kajkavaca

Na izazovnost istraživanja govora kajkavaca¹ u Banatu, koji pruža mogućnosti da se prate jezičke pojave koje su rezultat kontakta dva idioma, u ovom slučaju dva dijalekta, kajkavskog i štokavskog (preciznije šumadijsko-vojvođanskog), ukazali su autori monografije o banatskim govorima: „Процеси напуштања донесених говора и језичког уклапања дошљачког живља у нови амбијент фасцинантне су социолингвистичке теме и ми овде скрећемо будућим истраживачима пажњу на њих“ (Ивић et al. 1994:1)². Poménuti procesi posledica su prilagođavanja manjinske grupe većini. Sama akomodacija i njen smer očekivani su i stoga

¹ Reč je o potomcima hrvatskih plemića-predijalista iz srednjeg i donjeg Pokuplja koji su se 1801. godine preselili na nove posede u Banatu (Messner-Sporšić 1931:163-164).

² Terenska istraživanja sociolingvističkog, etnolingvističkog i dijalektološkog karaktera sprovele su dr Biljana Sikimić, Maja Đokić i Marija Vučković tokom maja i juna 2000. Primenjene su dve tehnike prikupljanja podataka: intervju i upitnik. Tako su dobijeni za ovo istraživanje relevantni biografski podaci o informatorima i njihova subjektivna opažanja i ocene koje se tiču jezičke upotrebe i kompetencije, sopstvene i svojih sunarodnika. Pored toga, intervjui sadrže i tematski raznovrsne iskaze informatora koji predstavljaju objektivni materijal za analizu. U radu će se navoditi informacija o polu i godini rođenja informatora, a drugi biografski podaci jedino kađa nude objašnjenje za govorno ponašanje informatora. U istraživanje su, pored stanovnika sela Boke, bili uključeni i oni informatori koji su poreklom iz Boke, ali danas žive u Novom Sadu, Zrenjaninu i Pančevu. Uzeta su u obzir i zapažanja Bokinaca nekajkavaca o govornim osobenostima i navikama bokinskih kajkavaca. Izvršeno je takođe rekognosciranje jezičke situacije u mnogo manjoj zajednici

za ispitivanje neproblemski. Pažnju privlači način i stepen prilagođavanja, kao i to zašto dolazi do situacionih i individualnih varijacija u pogledu stepena i vrste akomodacije³. I pored opisanih tendencija enklava kajkavskih Hrvata u Boki uspela je do danas, 200 godina od doseljavanja, da očuva zaseban jezički i etnički identitet, s tim što ova konstatacija, i to naročito deo koji se odnosi na jezik, važi uglavnom samo za pripadnike starije generacije. Stepenn etnolingvističke vitalnosti ove manjinske zajednice može se odrediti razmatranjem triju činilaca: statusa, demografskih činjenica i institucionalne podrške⁴.

a) *Status*. Kajkavci u Boki se danas u pogledu društvenoeкономског statusa ne razlikuju posebno od drugih stanovnika Boke, međutim, svest o poreklu i nekadašnjem plemstvu kod njih još uvek postoji. Prilikom procenjivanja statusa jezika važno je imati u vidu da je kajkavski, nekada idiom sa književnojezičkom funkcijom, sredinom 19. veka, nakon prihvatanja štokavskog kao osnove književnog jezika u celoj Hrvatskoj, i u matici „degradiran“ u neknjiževni dijalekat i time mu je oduzet svaki oblik institucionalne podrške.

b) *Demografski podaci*. Kajkavci su se doselili u dva susedna sela Boku i Neuzinu, istočno od Zrenjanina, i severnije, u Klariju (sada Radojevo) i susednu Keču⁵, (Messner-Sporšić 1931:162), svuda kao manjinsko stanovništvo (Ивић et al. 1994:22). Pored činjenice da kajkavci iz Boke nisu potpuno izolovana skupina, za očuvanje identiteta izuzetno je važno to što su došli u etnički i jezički kompleksnu sredinu gde su, u većem broju, već živeli Srbi, Nemci i Mađari. U svakom od pomenutih mesta nastanili su se u izdvojenim četvrtima, što je inače tipična organizacija banatskih sela (Messner-Sporšić 1931:173–174). Međutim, kako je broj kajka-

kajkavaca iz Neuzine, ali je taj materijal poslužio samo za poređenje i proveru zapažanja koja se odnose na stanje u Boki. Postoji nekoliko radova koji sadrže osvrt na značajnije kajkavske osobine očuvane u govoru kajkavaca u Banatu (Brabec 1972, Brabec 1982, Живковић et al. 1962, Krpan 1983:137–154) i na onomastičku gradu iz Keče (Tomić 1984–1985, Tomić 1984, Tomić 1985 i Tomić 1986), ali veće studije, koliko nam je poznato, bar kod nas nema.

³ O problematici teritorijalnih varijeteta u kontaktu v. Trudgill 1986:3 koji daje teorijski okvir za proučavanje lingvističkih pojava vezanih za dijalekte u kontaktu kao i pregled značajnijih studija iz ove oblasti.

⁴ O pojmu etnolingvistička vitalnost i njegovoj strukturnoj analizi v. Giles et al. 1977:308–318.

⁵ Keča se od 1924. godine nalazi u sastavu Rumunije (Krpan 1983:85).

⁶ U Boki je 30-ih godina bilo oko 700 Hrvata od ukupno 3300 stanovnika (Messner-Sporšić 1931:194), da bi ih prema popisu iz 1991. bilo svega 108 od ukupno 1984 stanovnika (podaci iz mesne kancelarije); za stanje u Keči v. Krpan 1983:173–177.

vaca, naročito u ovom veku, u stalnom opadanju⁶, danas je kompaktnost ove zajednice narušena, pošto se u njihov deo sela doseljavaju pripadnici drugih etnosa. Mešoviti brakovi takođe negativno utiču na vitalnost kako manjinske zajednice tako i njenog jezika⁷. Značajnijih doseljavanja kajkavaca kasnije nije bilo, niti su održavane veze sa matičnim područjem. Što se emigracija tiče, i za njih je karakteristična emigracija u Ameriku kao i kasnije migracije iz sela u grad.

c) *Institucionalna podrška*. Hrvati su imali svoju školu (sve do posle Prvog svetskog rata), svoju opštinu i čitaonicu, osnovanu 1912. gde su se mogle naći i zagrebačke novine (Messner-Sporšić 1931:176, 197–201), a i danas selo ima katoličku crkvu. Međutim, škola, časopisi i deo službe na hrvatskom nisu mogli neposredno da doprinesu prezervaciji kajkavskog kod bokinskih Hrvata, pošto taj idiom ni tada nije imao funkcije i status književnog jezika, ali je zato očuvanje tradicionalne kulture bilo od velikog značaja za zaštitu ne samo etničkog već i jezičkog identiteta. Na kraju treba pomenuti i individualne, neinstitucionalne napore pojedinaca da se sačuva kajkavski idiom⁸.

2. Kajkavski — kompetencija i upotreba

Sudbina kajkavskog govora Hrvata u Boki uklapa se, u načelu, u shemu procesa gubljenja maternjeg idioma u dijaspori, koju je ustanovio Filipović 1985:90 prilikom istraživanja govora hrvatskih iseljenika u SAD. Prvu fazu karakteriše monolingvalna situacija — doseljenici koriste isključivo svoj maternji govor. U drugoj fazi javlja se bilingvizam koji odlikuju interferencija i tendencija gubljenja sopstvenog idioma na račun prestižnijeg idioma okruženja. Treća faza predstavlja krajnji ishod opisanih procesa iz druge faze: ponovo se uspostavlja monolingvalna situacija jer se potomci doseljenika potpuno prebacuju na jezik okruženja⁹.

Danas, dvesta godina nakon doseljavanja u Banat, uz određenu generalizaciju, govorno ponašanje bokinskih kajkavaca rođenih pre Drugog

⁷ Početna stroga etnička endogamija (Jarić 1929:35) vremenom je zamenjena blažom, konfesionalnom endogamijom (brakovi sa Bugarima katolicima, Mađarima, Slovaci-ma), dok do prave egzogamije dolazi tek posle Drugog svetskog rata.

⁸ Otac jednog informatora je krajem 60-ih godina snimio na magnetofonu anegdote i opise običaja bokinskih Hrvata pročitane na prethodno brižljivo redigovanom kajkavskom, koji predstavlja rekonstrukciju govora bokinskih kajkavaca iz prve polovine ovog veka. S obzirom na to da je predmet ovog rada prevashodno sadašnja lingvistička situacija, ovaj izuzetno vredan i zanimljiv materijal nije neposredno korišćen.

⁹ Različite društvene i jezičke okolnosti u kojima su se našli iseljenici u Banatu i u SAD uslovile su znatnu razliku u brzini odvijanja opisanih procesa. Prema istraživanju u SAD, tri faze su uglavnom vezane za tri generacije imigranata.

svetskog rata odgovara drugoj fazi, dakle može se opisati kao bidijalekt-nost¹⁰ sa interferencijom. Nazivi kojima oni imenuju idiome kojima se služe su *hrvatski* (*rvatski*, *orvatski*) i *srpski*, ređe *vojvođanski*. Usvajanje i upotreba nematernjih idioma posledica su akomodacije¹¹, prilagođavanja sagovorniku prilikom intergrupne komunikacije, što daje osnova za pretpostavku da su procesi karakteristični za drugu fazu otpočeli ubrzo po doseljavanju. Širenje repertoara varijeteta praćeno je njihovom funkcionalnom specijalizacijom: upotreba kajkavskog, dijalekta u dijaspori, limitirana je na privatnu intragrupnu interakciju, on se dakle koristi u porodici, u razgovoru sa rođacima i susedima kajkavcima, dok je domen javne i intergrupne komunikacije rezervisan za štokavski u njegovoj dijalekatskoj ili, kod obrazovanih, čak standardnojezičkoj realizaciji. Generacija rođena pre Drugog svetskog rata, o čijem će govoru prvenstveno biti reči u ovom radu, nije homogena u pogledu kompetencije i upotrebe kajkavskog, a uočene razlike uslovljene su polom, etničkom strukturom primarne i sekundarne porodice, mestom stanovanja i obrazovanjem.

Nepodudarnost socijalnog prostora koji pripada muškaracu i ženi u ruralnoj sredini (Petrovic 2001 [2000]:4) može se odraziti na polnu diferencijaciju starije generacije u pogledu znanja i upotrebe jezika. Centripetalna orijentacija ženu upućuje, pre svega, na kuću i porodicu, dok su socijalne aktivnosti muškarca mnogo šire i često imaju centrifugalni karakter¹².

Razbijanje uniformnosti etničke strukture porodice dovelo je do daljeg limitiranja upotrebe kajkavskog. Jezička praksa u mešovitim brakovima starije generacije varira. U brakovima zasnovanim na tradicionalnim odnosima ženino uklapanje u muževljevu porodicu manifestovalo se na jezičkom planu usvajanjem njegovog jezika, tako da nije redak slučaj da Mađarice udate za Hrvate vladaju u određenoj meri kajkavskim idiomom. Međutim, ukoliko bračni par ne živi u Boki, kajkavci, bez obzira na pol, najčešće napuštaju svoj maternji govor u korist srpskog, idioma šire zajed-

¹⁰ Zapravo, tačnije bi bilo reći multilingvizam, jer mnogi znaju, u nekoj meri, i druge jezike, pošto žive u multietničkoj i višejezičnoj sredini, uključujući tu i porodicu.

¹¹ Suštinu teorije govorne akomodacije daju Giles et al. 1977:321–324; o aplikaciji ove teorije na dijalekte u kontaktu v. Trudgill 1986.

¹² O tome govori i informatorka koja, objašnjavajući razliku u očuvanosti kajkavskog kod svekra i svekrve, ističe da je na svekrvin govor uticalo pre svega to što je bila upućena na svoju svekrvu sa kojom je govorila kajkavski, dok je govor svekra i njegovog oca jasno reflektovao činjenicu da žive u srpskom delu sela. Njen iskaz ujedno svedoči u prilog tome da je nekadašnja kompaktnost Hrvata i prostorna separacija u odnosu na druge etničke zajednice u selu bila značajan faktor očuvanja jezika. Etničko mešanje u najbližem okruženju negativno se odrazilo na učestalost upotrebe kajkavskog, što informatori često navode kao jedan od uzroka nestajanja ovog idioma.

nice, čak i ako srpski nije maternji jezik ni njihovog bračnog partnera. Kajkavski se tada koristi jedino u komunikaciji sa članovima primarne porodice i krugom ljudi vezanim za nju i ne prenosi se deci. Zapaža se i generacijski uslovljeno ograničenje korišćenja kajkavskog u porodičnom krugu. Stariji informatori ističu da ga gotovo nikad ne koriste u razgovoru sa unucima, a često ni sa decom, jer ga ovi doživljavaju kao nešto arhaično i neobično, i stoga kajkavski postaje predmet šala i verbalnih igara¹³, ili koriguju iskaze na kajkavskom prema normi srpskog jezika.

Kako faktori mesta stanovanja i obrazovanja koreliraju, biće komentarisani zajedno. Sticanje višeg obrazovanja obično je podrazumevalo napuštanje Boke, što se nepovoljno odrazilo i na frekvenciju upotrebe kajkavskog, a samim tim i na kompetenciju govornika kajkavskog.

Već kod govornika rođenih posle Drugog svetskog rata ili desetak godina kasnije zapaža se gotovo potpuno odsustvo kajkavskog iz aktivne upotrebe, odnosno redukovanje kompetencije, kada je kajkavski u pitanju, na pasivno znanje. Govornici koji odstupaju od ovog generalnog zaključka obično potiču iz etnički homogenih porodica ili su bili upućeni na starije članove porodice, ali je, po pravilu, njihov kajkavski supstancijalno i funkcionalno toliko redukovan da ga ne koriste van primarne porodice i ne prenose ga svojoj deci. Kod mlađih generacija se može još eventualno računati na ograničeni pasivni fond, a takvo stanje je posledica delovanja istih činilaca koji dovode do nestajanja ruralnih dijalekata¹⁴.

3. Dvosmerna interferencija

Iz napred opisanog odnosa dva idioma jasno sledi da je uticaj štokavskog na kajkavski bio neminovan¹⁵. Međutim, ovaj uticaj je dvosmeran tako da se i u realizaciji štokavskog varijeteta kod bidijalektnih govornika zapažaju kajkavski elementi. Kao ilustrativan primer poslužiće govor informatorke (1928) kod koje postoji diskrepancija između jezičkog ponašanja i samoocenjivanja u pogledu bidijalektnosti. Iako koristi oba idioma, tokom intervjuja je tvrdila da govori samo srpski, a da „rvatski“ i ne zna.

¹³ U ovakvom kontekstu kajkavski se ponekad koristi u razgovoru sa komšijama i kolegama koji nisu kajkavci, iako je u intergrupnoj komunikaciji uobičajena upotreba srpskog kao idioma šire zajednice, pa čak i sagovornikovog maternjeg jezika, ukoliko to nije srpski.

¹⁴ Većina u ovom poglavlju pomenutih činilaca koji određuju govorno ponašanje bokinskih kajkavaca bitno utiče i na odnos između dijalekta i standardnog jezika u govoru ljudi iz niškog kraja, up. Toma 1998:431–444.

¹⁵ To ne izmiče ni jezičkoj autoevaluaciji informatora: „Kad se nađem sa bokinskim Hrvatom, progovorim hrvatski, ali osećam i sam da svaka druga reč nije više hrvatski“ (m., 1924, od 50-ih živi u Novom Sadu); „Ja sam pomešana sad više. Imam snaju Srpkinja i sad ja više divanim kao srpski (...) Ja ću se sad malo buniti: i srpski i hrvatski“ (Ž., 1931).

Međutim, uprkos očiglednoj autocenzuri, u njen iskaz na štokavskom infiltrirale su se neke kajkavske crte¹⁶, ali ne dosledno, već u alternaciji sa štokavskim ekvivalentima:

— *e* kao refleks poluglasa u (ni)sem, jeden, inače je *a*: jedan, osam, petak...;

— futur od prezenta glagola *biti* i pridevskog participa¹⁷, pored forme sa prezentom glagola *hteti* i infinitivom¹⁸: *Jao mama, dokle budete pravili tu kulju?* (replika u okviru opisa detinjstva), *Kada bude to?* (sa izostavljenim participom) i *Kada će biti to?* (štokavsku varijantu futura informatorka je upotrebila na molbu da ponovi prethodni iskaz);

— prefiks *pro-* > *pre-*¹⁹: *Prebušeni ponedeljak*²⁰, *tek je Uskrs prešo, baba, idi prebi led*;

— enklitički oblik dativa povratne zamenice *sebe*, koga inače nema u banatskim govorima (Ивић et al. 1997:81): *ja oću da si nabavim šta treba, pa si koleno rasečem, pa sam si kupila rukavice lepe*;

— flektivni nastavak *-e*, pored *-u* i *-i*, u L. sg. imenica sa N. sg. na *-a*: *mi nismo u ove ulice imali Hrvate, sin je u Amerike, i na crkve piše*, ali: *nismo mi rvatski učili ni u školu ni ništa, taj najmlađi je bio u Rumuniju u školu, uvek su u crkvi*.

U govoru kajkavaca se kao rezultat interferencije javljaju i hibridne, interdijalekatske forme²¹ koje ne postoje ni u jednom od dijalekata u kon-

¹⁶ Ovom prilikom, a i inače, u radu se navode one kajkavske osobine koje Šojat (1981:158–161) navodi kao bitna obeležja koja, u zbiru, osiguravaju individualnost kajkavskog narečja. Za leksiku v. rečnik turopoljskog govora (Šojat 1982:440–483) koji je blizak govoru postojbine bokinskih kajkavaca.

¹⁷ U običnom govoru zastupljen je prezent glagola *biti* u obliku *budem, budeš...*, dok se oblik *bum, buš...* kod ove informatorka javlja jedino u religijskoj formuli: *Pepel je-si i pepel buš*. I inače je u govoru bokinskih kajkavaca prvi oblik frekventniji od drugog.

¹⁸ Ista alternacija u formiranju futura zabeležena je i u govoru Hrvata u selu Keči (Živković et al. 1962:89).

¹⁹ O ovoj supstituciji u kajkavskom dijalektu, na dijalekatskom i leksikografskom materijalu, v. Mitrinović 1986. Zamena prefiksa nije nepoznata ni na štokavskom terenu, pre svega u kosovsko-resavskoj i prizrensko-timočkoj zoni, ali nije tipična za govore iz okruženja banatskih kajkavaca.

²⁰ Kod druge informatorka (1922) potvrđen je oblik sa prefiksom *pro-* u sastavu istog termina: *Probušeni ponedeljak* (preosmišljeno od *ѡбѡушени ѡнедељник* (Бокa), Ивић et al. 1997: 394), što, prvo, svedoči da je zaista reč o pomenutoj supstituciji, drugo, da repertoar kajkavskih osobina nije stabilan za čitavu zajednicu, već individualno varira, i treće, da ova promena nije, bar kod pojedinaca, leksikalizovana, na šta bi ukazivalo njeno ograničenje isključivo na kajkavsku leksiku. Vitalnost ove osobine potvrđuje supstitucija u terminu iz srpskog običajnog kalendara, koji nesumnjivo ulazi u srpsku diferencijalnu leksiku.

²¹ Termin preuzet od Trudgilla 1986:62–65.

taktu: *četvrttek* (št. *četvrtak*, kajk. *četrttek*), *kad pređe* *Bogojavljenje* (št. *prođe*, kajk. *prejde*), *na crkve* (št. *na crkvi*, kajk. *na cirkve*).

4. Prilagođavanje sagovorniku

Modifikacija govora kao posledica prilagođavanja sagovorniku koji ne vlada kajkavskim idiomom jedno je od opštih mesta u iskazima informatora koji se tiču evaluacije sopstvenog jezičkog ponašanja, te tokom intergrupne komunikacije dolazi do konvergencije prema govoru sagovornika²². Koliko sagovornik određuje jezičko ponašanje, pokazaće analiza telefonskog razgovora tokom kojeg je informator (In.) (1937) istovremeno razgovarao sa svojom tetkom (T.) i sa istraživačem (Is.)²³. Fokusiranje na naziv dana u nedelji pokazuje da informator kajkavsku varijantu *četrttek* (*tvr* > *tr* i *e* kao refleks poluglasa) koristi kada se obraća tetki, dok je štokavski oblik *četvrtak* rezervisan za dogovor sa istraživačem. Jednom upotrebljena štokavska varijanta upućena tetki može se objasniti doslovnim prenošenjem odgovora istraživača²⁴. Do prilagođavanja ne dolazi jedino u situaciji kada govornik namerno hoće, iz nekog razloga, da izazove komunikacijski šum²⁵. Treba napomenuti da ova pojava otvara metodološki problem prikupljanja građe o idiomu koji nije zajednički informatorima i istraživaču. Zamoljeni da govore kajkavski, a sa praksom da u komunikaciji sa nekajkavcima koriste štokavski, informatori su često upotrebljavali obe varijante, i to obično prvo štokavsku varijantu, pa zatim kajkavski ekvivalent: *A inače, kod nas, iza kuće, iza iže je sedel Namac Ros i bil je beležnik (...)* *On je imao, imal je dva sina* (m., 1937); *Ja se s mužom ni-*

²² „Kad bi Vi bili Rvatica, mi bi tak divanili (...) Ja i deda, mi se divanimo hrvatski, u kući, a moja snaja, ona ne vole, onda ja i hrvatski i srpski i pomešano“ (Ž., 1922, snaha Mađarica). „Jesmo, ali ne sasvim, jer je porodica uvek bila prisutna, jednostavno i zbog njih nismo teli da se izdvajamo u govoru“ (m., 1924, oženjen Mađaricom, iskaz predstavlja odgovor na pitanje da li je sa bratom razgovarao na kajkavskom).

²³ In. → T.: *E pa to je, prvi je četrttek. Pa, znate kaj, ona je dete na fakultetu, pa kad je slobodno.*

In. → Is.: *Kad je tebi najviše odgovara?*

Is. → In.: *Meni je svejedno... Ja ću doći... Kad njima odgovara?*

In. → Is.: *Jel kaže, mogli bi u četvrtak.*

Is. → In.: *Može, doći ću ja u četvrtak.*

In. → T.: *Evo kaže ona, doći će u četvrtak...*

In. → T.: *Dobro, teta, onda za četrttek.*

²⁴ Više o ovome v. t. 6.

²⁵ U prilog tome govori anegdota o rođaci informatorke koja je upotrebila u rit kao psovku u raspravi sa saobraćajcem u Novom Sadu, sasvim sigurna da je ovaj neće razumeti.

sam zabavljala ništa, nikaj (...) *Tripot treba da nas preziva u crkvu, u cirkvu* (ž., 1931); *Snajkini rečedu koga će da dove[de], da dopelja taj priatelj, ne može on da dopelja koga on oće* (ž., 1922).

5. Tematski uslovljena upotreba kajkavskog

Tema takode može da reguliše izbor koda²⁶. Na to ukazuje poređenje jezičkih osobina dva tematski različita iskaza iste informatorke (1922) od kojih se prvi odnosi na opis njene udaje i uopšte svadbe kod bokinskih Hrvata u prošlosti, a drugi govori o mladiću iz komšiluka u Zrenjaninu, gde informatorka sada živi (doselila se iz Boke 1977). Prvom iskazu je svojstvena dosledna upotreba finalnog *-l* u muškom rodu participa aktivnog (*išel, rekel, dal, blagoslival, dobil*), neizmenjena grupa *jd* u kompozitama glagola *iti* (*dojdete, dojdedu*), zamenica *kaj*, flektivni nastavak *-e* u D. i L. sg. imenica sa N. sg. na *-a* (*rodbine rekel, k Mace, u sobe, u opštine*) i lekseme *cirkva* i *iža*, dok se *kuća* pominje jedino u metajezičkom komentaru („ne velimo *kuća* neg *iža*“). U drugom iskazu javlja se isto tako sistematski u odgovarajućim oblicima finalno *-o* (*završio, pošo, pušio, is-crtao, došo, dao, bio*), *đ* umesto *jd* (*dođe*), zamenica *šta*, flektivni nastavak *-u/-i* (*u Grčku, u Elektrovojvodini*) i lekseme *crkva* i *kući* (prilog).

I uopšte uzev, kao pogodne za izražavanje na kajkavskom pokazale su se teme vezane za prošlost i naročito za tradicionalnu kulturu. Razlog za asociranje između kajkavskog i ovog tematskog kruga leži u tome što je verbalna manifestacija tradicionalne kulture rezervisana za kajkavski. Ova dva elementa imaju jednaku funkcionalnu vrednost kao konstituenti zasebnog identiteta ove etničke i jezičke zajednice. Stoga je prirodno da termini (npr. sanktoremi²⁷ *Štefanje, Svešnica, Fašnjaki, Veliki petek, Vužem, Markovo, Velika* i *Mala Meša, Sesvete*...) i uopšte leksika koja denotira realije karakteristične za neki segment tradicionalnog života, kao i citati uneti u etnografski iskaz predstavljaju najotpornije ostatke ugroženog idioma²⁸. Tako se sanktorem *Fašnjaki* gotovo dosledno javlja u kajkavskom fonetskom obliku, sa neizmenjenim velarom u oblicima u kojima se u štokavskom vrši palatalizacija. Ukoliko su u nečijem idiolektu prisutni

²⁶ Izbor idioma nije dosledno tematski uslovljen, ali se, izgleda, o temama kao što su detinjstvo i tradicija radije govori na maternjem idiomu, što je konstatovano i za govorno ponašanje Slovenaca u SAD (Šabec 1996:110).

²⁷ Termin se „odnosi na blagdane nazvane po svecima ili bar povezane s religijom“ (Težak 1985:491).

²⁸ Može se povući paralela sa moliškim Hrvatima u Italiji kod kojih italijanski nazivi za dane u nedelji potiskuju hrvatske, jedino *petak* „štiti“ to što se svaki petak u maju, a naročito poslednji, proslavlja kao dan kada se ova skupina Hrvata, prema verovanju, doselila u Italiju (Piccoli 1998:506).

varijantni oblici, uvek će termin imati kajkavski oblik, dakle biće *Fašnja-ki*, a neutralna leksika obično štokavski: *barjaci* (ž., 1914). Forma *Fašnja-ci* je prilično pouzdan pokazatelj da je reč o informatoru koji je kajkavski potpuno potisnuo iz upotrebe (npr. ž., 1928, živi u Pančevu, udata za Rumuna, u kući se govorio isključivo srpski). Na leksičkom planu slično stoje stvari s kajkavizmom *meša* 'misa'. Prikupljeni materijal upućuje na to da je domen upotrebe ove lekseme danas sužen: javlja se jedino kao komponenta sanktorema *Velika* i *Mala meša* i u opisu već iščezlih običaja, naročito ako informator doslovno navodi tekst koji se tom prilikom izgovarao. U ostalim situacijama koriste se lekseme *služba* i *misa*²⁹.

6. Kajkavski u citatima

Upotreba kajkavskih elemenata zavisi i od tipa iskaza. Vrlo često je citat koji informator interpolira u svoju naraciju kajkavizovan u većoj meri u odnosu na narativni okvir citata³⁰. Ovo se zapaža čak i kod informatora u čijem govoru gotovo da nema kajkavskih crta. Kako govornici nastoje da što vernije prenesu reči one osobe kojoj se replika pripisuje, da je citiraju, tako upotrebljeni kajkavizmi zapravo često nisu odlika njihovog idiolekta, već su deo pasivnog znanja koje se na ovaj način aktivira. Tako se kod informatorka (1914) koja dosledno upotrebljava oblik *crkva*, kajkavizam *cirkva* javlja samo jednom i to kad, opisujući svadbu, uključujući tuđu repliku: *Uvek ti kažedu: „Pazi da ti pre izideš iz cirkve, da ti njemu budeš zapovedala“*. Ovakve replike javljaju se uglavnom prilikom pričanja događaja iz prošlosti i pripisuju se njihovim akterima koji su kajkavci.

Promena koda uslovljena (ne)pripadanjem govornika kajkavskoj govornoj zajednici ostvaruje se i u citatima, što će biti ilustrovano alterniranjem zamenice (*ni*)*kaj*, upotrebljene kada informatorka (1914) prenosi dijalog s ocem (a), i (*ni*)*šta*, koju koristi kada citira svoj razgovor sa nekajkavcem (b):

(a) — *Deca moja, kaj vam se desilo, kaj se desilo? — Nikaj, izorali smo.*

²⁹ I onda kad dojde Veliki četrtrek, onda se služi jedna *misa* u koju se tako reći vežu zvona, i postojala je žalba za Isusom. Vežedu se zvona i onda se skupidu ta deca koja su miništranti da regećedu: kad Zdravo Marija da se regeće i zajtra podne da se regeće, uveče da se regeće, *na službu* da se regeće. Ondak pre pred cirkvu izidemo i kaže: „Faljem Isus, mi regećemo prvi i drugi put *k meše*“. Pošto bila dva sokaka i pol hrvatski, s jedne strane išel jedan, a sa druge strane išel jedan, i regeće pred svaku ižu: „Faljem Isus, mi regećemo prvi i drugi put *k meše*“ (...) Svaki put kad je trebala *služba* mi smo išli da javljamo to (m., 1919).

³⁰ V. u prethodnoj napomeni upotrebu leksema *služba*, *misa* : *meša* (up. Na Anino se ide *k meši* f Čakovec, Međimurje, Težak 1985:494).

(b) — *Nina-Evico, da l znate vi šta ste uradili? — Ja velim: Pa, ne znam. Šta sam uradila? — Pa vi — kaže — ništa nemate, samo — kaže — četir strane sveta.*

7. Kako dalje

Ovaj rad ima preliminarni karakter i trebalo je, makar u grubim konturama, da omogući uvid u specifičnu jezičku situaciju Hrvata kajkavaca u Banatu. Građa otvara mnoge pravce daljeg istraživanja: sistematski opis strukture kajkavskog idioma koliko se ona sačuvala, prikupljanje leksike koja je uveliko već deo pasivnog fonda, kao i iscrpan opis pojava koje indukuje kontaktna situacija, kao što su interferencija, promena koda, varijantni i interdijalekatski oblici i različite komunikativne strategije. Pisana dokumenta na kajkavskom, pomenuti magnetofonski zapisi i eventualno sačuvana privatna korespondencija predstavljaju materijal za dijahronijska istraživanja. Ispitivanje govora kajkavaca u ostala tri sela omogućilo bi, s jedne strane, bolji uvid u jezičku situaciju ove zajednice u Banatu, a sa druge, proučavanje njenih specifičnosti i distinktivnih crta u svakom od pomenutih sela. Naročito je u tom pogledu izgledna komparacija sa stanjem u Keči, u kojoj je jezik šireg okruženja rumunski. Zanimljivo bi bilo napraviti poređenje i sa prilikama kod drugih etnolingvističkih manjinskih zajednica, pre svega onih čiji su jezici takođe slovenski (npr. bugarski, slovački, češki), kao i sa jezičkom situacijom kod kolonista u Vojvodini koji su očuvali zaseban etnokulturni identitet.

LITERATURA

- Brabec 1972: I. Brabec, Hrvatski govori u Banatu, *Ljetopis JAZU* 76 [1971], Zagreb, 257–260.
- Brabec 1982: I. Brabec, Kajkavci u dijaspori, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 6, Zagreb, 77–84.
- Filipović 1985: R. Filipović, Sociolingvistički uvjeti očuvanja konavoskog dijalekta u Watsonvilleu (SAD), *Hrvatski dijalektološki zbornik* 7/1, Zagreb, 89–97.
- Giles et al. 1977: H. Giles, R. Y. Bourhis and D. M. Taylor, Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations, *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*, European monographs in social psychology 13, Academic Press London, New York and San Francisco, 307–348.
- Ивић et al. 1994: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта, Прва књига: Увод и Фонетизам, *Српски дијалектолошки зборник* XL, Београд.
- Ивић et al. 1997: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта, Друга књига: Морфологија, Синтакса, Заључци, Текстови, *Српски дијалектолошки зборник* XLIII, Београд.
- Јагић 1929: А. Јагић, Хрватске насеобине у Банату, *Лейтойис Мајице српске* 319, бр. 1, год. СIII, Нови Сад, 33–39.

- Krpan 1983: S. Krpan, *Hrvati u Keči*, Zagreb.
- Messner-Sporšić 1931: A. Messner-Sporšić, Kolonije hrvatskih plemića u Banatu, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* XXVIII/1, Zagreb, 160–207.
- Mitrinović 1986: V. Mitrinović, Kontinuant praslavenskih prefiksa **per-* i **pro-* u kajkavskom dijalektu, *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* XXIX/2, Нови Сад, 131–137.
- Petrovic 2001 [2000]: T. Petrovic, Struggling for Space. Self-presentation in Autobiographies of Women in Serbia born in the 1920s and 1930s, *She in the Balkans*, Благоевград (u štampi).
- Piccoli 1998: A. Piccoli, Prelazak riječi u pasivni sloj u govoru moliških Hrvata, *Filologija* 30–31, Zagreb, 501–507.
- Težak: 1985: S. Težak, O gramatičkom rodu sanktorema u nekim čakavsko-kajkavskim govorima, *Zbornik u čast Petru Skoku o stotoj obljetnici rođenja (1881–1956)*, Zagreb, 491–495.
- Тома 1998: П.-Л. Тома, Говори Ниша и околних села, *Српски дијалектолошки зборник* XLV, Београд.
- Томić 1984–1985: М. Томić, О Hrvatima u Rumuniji, *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* XXVII–XXVIII, Нови Сад, 801–804.
- Томić 1984: М. Томić, Antroponimija Srba i Hrvata u Rumuniji, *Ономастолошки њрилози* V, Београд, 243–312.
- Томić 1985: М. Томić, Antroponimija Srba i Hrvata u Rumuniji, *Ономастолошки њрилози* VI, Београд, 121–183.
- Томić 1986: М. Томić, Топоними српских и хрватских насеља u Rumuniji, *Ономастолошки њрилози* VII, Београд, 199–246.
- Trudgill 1986: P. Trudgill, *Dialects in Contact*, Basil Blackwell, Oxford and New York.
- Живковић et al. 1962: М. Живковић, Б. Берић, В. Веску, О српским и хрватским говорима у Банату, *Нови живоџи* VI/1, Темишвар, 82–89.
- Šabec 1996: N. Šabec, Slovenščina v diaspori: primer ameriških Slovencev, *Jezik in čas*, Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana, 107–123.
- Šojat 1981: Čakavske osobine u jugozapadnim kajkavskim govorima, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 5, Zagreb, 151–167.
- Šojat 1982: A. Šojat, Turopoljski govori, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 6, Zagreb, 317–493.